

részes televíziós holokauszt-filmje (*Holocaust*) nyomán, annak okán, hogy történetesen Ukrajnában játszódik a harmadik rész cselekménye, amely az ukrán emlékezés módszeres hallgatásába élesen belevág. A sértett fogadtatás egyfelől a „zsidó összeesküvés” részeként, vagy mint „KGB-megrendelést” igyekezett bagatellizálni a filmalkotást, másfelől ihletet nyert általa az „ukrán holokauszt”-fogalom („holodomor”) kiformalására, melynek eseményi hátterét az 1932/33. évi ukrán éhínség tragédiája adta, és a zsidó holokauszttal „felérő” vagy esetleg azt meghaladó nagyságrendet számíthatott fel. Majd előkerültek az 1922/23. és 1946/47. évi párhuzamok is. Az érzelmek hullámváza során néhány évre rá a kanadai Edmontonban felállításra került a Holodomor áldozatainak emlékműve. A nacionalista migráció egyidejűleg megindította a diplomáciai ellenkampányt amerikai zsidó körök, valamint Izrael állam irányában. Ennek során Petro Marcsuk, volt UNSZ-főpropagandista, aki az 1941-es függetlenségi proklamáció kapcsán német őrizetbe, majd Auschwitzba került, ezt az élettörténeti hátterét is kihasználva, meg sem állt a Yad Vashemig. Az emlékezethez kapcsolódó ukrán-zsidó vita mindenestre kimozdult a holtpontjából, s szinte napjainkig hatóan tovább szélesítette a Demjanjuk-per hullámváza.

*

Az ukrán világháborús népiártás tényvalósága iránti érdeklődés a 2000-es évektől kezdődően jelentkezik a kutatásban, és angolszász oldalon indult meg. Átfogó áttekintésre vállalkozó, a témában más publikációkkal korábbról már ismert szerzőnk lengyel születésű német történész.

Komáromi Sándor

Moldvai csángók és kárpáti ruszinok (1867–1947) A közösségi identitás fejlődésének kérdései Közép-Kelet-Európában

Barszczewska, Agnieszka: Mołdawscy Csángó a Rusini Karpaccy (1867–1947). Problemy rozwoju tożsamości zbiorowej w Europie środkowo-wschodniej w XIX i XX wieku, Warszawa: TRIO, 2011., str. 358.

A könyv alapjául a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében 2008-ban megvédett doktori disszertáció szolgált. A vizsgált időszak a nemzeti mozgalmak, majd a nemzetállamok születésének kora térségünkben, a szerzőt ennek kapcsán az a kérdés foglalkoztatja, hogy egyes etnikai csoportoknak, amelyek önálló nemzetnek tekintik magukat, miért nem sikerült az államalapítás, illetve más csoportok, kulturális közösségek miért nem törekedtek arra, hogy politikai közösségé váljanak. A kötet két etnikai csoport identitás keresését követi nyomon majdnem egy évszázadon át, a kárpátaljai ruszinokét és a moldvai csángóké. A szerző úgy véli, hogy a XIX. század utolsó harmadában hasonló volt az a gazdaság-földrajzi környezet, történelmi helyzet, kulturális beágyazottság, társadalmi motiváltság, amiben a két etnikai csoport élt, azaz hasonló kiinduló pontról indulhattak a nemzetté válás, az államiság megteremtése felé, hogy majd a XX. század közepére a ruszinokból öntudatos, folytonosan az elismertségért harcoló kisebbség, a csángókból sorsába belenyugvó, fokozatosan asszimilálódó közösség legyen. A szerző szerint ebben vizsgálható az az átmenet, amely a kulturális identitástól az etnikai azonosságtudaton át a nemzetté váláshoz vezet.

Barszczewska feleletet, választ keres arra a kérdésre, hogy a nemzetté válás előtti időszakban milyen tényezők óvták meg az erőteljes akkulturációs befolyás alatt álló adott etnikai csoportot, kulturális közösséget a többségi nemzethez történő asszimilációtól. A szerző meghatározza az önazonosság formáit a kiegyezés, illetve a Román Királyság megalakulása idején a ruszinok és a csángók társadalmában és feltárja azokat az okokat, amelyek miatt a hasonló kiindulás ellenére eltérően alakult a nemzettudat e két etnikai csoportban. A vonatkozó, főleg

német és angolszász elméleti irodalom alapos ismertetése és elemzése eredményeként Miroslav Hroch² tézisét fogadja el és az ő kutatási módszerét választja analízise alapjául. A dolgozat a hasonlóságok és különbségek mentén vizsgálja a természeti viszonyok, társadalmi struktúra, vallás, nyelv, népességi mutatók szerepét. Ezek közül két objektív, kvantitatív eszközökkel vizsgálható struktúrát elemez igen alaposan: a nyelvhasználatot és a felekezeti hovatartozást. Ebben segíti a rendelkezésre álló gazdag forrásanyag. A kötet a csángók esetében a nagyobb teret a vallás, ezen belül is az egyház szerepének szenteli az anyanyelv megőrzése/elvesztése folyamatában. A ruszinok esetében a rendelkezésre álló népességi összeírásokra támaszkodik. A nyelvhasználat másik meghatározó tényezőjének, az iskolarendszer kiépülésének lépéseit a többségi társadalom, az állam nyelvi asszimilációs törekvéseinek terepeként vizsgálja, és igen alaposan dolgozza fel a rendelkezésre álló adatokat. Ugyanakkor néhány elnagyolt, általánosító mondat jut csak a társadalmi tagozódás, a modernizáció kérdéskörére, holott időben előre haladva a két etnikai csoportban a foglalkozási mobilitás, a közösségből kinőtt értelmiség szerepvállalása és ennek következtében az érdekvédelmi képesség meghatározóan eltérően alakult.

A szerző szerint a vizsgált időszak kezdetén mindkét népcsoport a nemzetté válást megelőző történelmi fázisban volt.³ A nyelv és a vallás, a történelmi tudat hagyománya, a sorsközösség tartotta össze a lokális etnikai/kulturális közösségeket, és ez különböztette meg a körülöttük élő többségi nemzetektől/etnikai csoportoktól őket. A csoportok belső jellemzői és a külső tényezők hatására azonban elágazott további útjuk. A kis létszámú moldvai csángókat az állami stabilitást megteremteti

² Miroslav Hroch fontosnak tartja az etnikai csoport nemzetté válása folyamatának vizsgálatakor a következő meghatározó tényezők elemzését: a nemzet kapcsolata a múlttal, etnikai tényező, a modernizáció összetevői (iparosítás, közlekedés, iskolarendszer), társadalmi és politikai érdekek ütközése, kulturális és pszichológiai függőségek. Hroch, Miroslav *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischem Vergleich*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 2004.

³ A mai értelemben használt nemzet definíció alapján. Gellner, Ernest *Nazioni e nazionalismo*, Editori Riuniti, Roma 1992; Smith, Anthony D., *The AntiQuity of Nations*, Polity Press, Cambridge 2004.

kívánó román politika kemény eszközökkel toltta a nyelvi asszimiláció irányába, aminek nem állt ellen a Szentszék, a magyar kísérleteket pedig az állam életébe történő ingerenciának minősítette; a missziós olasz, lengyel papság, utóbb az elrománosodott csángó klérus segítette ezt a folyamatot az egyházi nyelv, felekezeti oktatás terén; a román jogrend, a kötelező közoktatás pedig a kezdetektől román nyelvű volt. Mégis önálló etnikum maradt a XX. század közepére a csángóság felekezeti különállása miatt, hiszen a köztudatban a katolikus egyet jelentett a magyarral mind a csángók, mind a románok tudatában. A társadalmilag kevésbé tagolt, saját értelmiséget alig felmutató csángóság néhány, a Szentszéknek küldött petíciótól eltekintve politikailag passzív volt a területi szuverenitás megszerzése irányában. A csoporthoz tartozás ugyanakkor az egyén részéről tudatos vállalás volt a pravoszláv románoktól eltérő vallásuk megtartásával.

Másképp alakult a kárpátaljai ruszinok önazonosságának története. A keleti-szláv ruszinokat több belső és külső tényező segítette politikai identitásuk formálásában. A csángókkal ellentétben nem a vallás, hanem a nyelv állt a középpontban. Nemcsak egy politikai nemzet erőszakos asszimilációs törekvése sújtotta őket, hanem az orosz, ukrán, pánszláv, magyar befolyás alakította identitástudatukat. Nemcsak elszenvedték a külső befolyást, de nagyobb mértékben volt választási lehetőségük, mint a csángóknak. Meghatározó szerepe volt az észak-amerikai ruszin emigrációnak abban, hogy a ruszinok a két világháború közötti csehszlovák időszakban eljutottak a területi autonómia követeléséhez, majd 1939-ben az önálló állam deklarálásához. Ellentétben a csángókkal a ruszinok lakóterületükön, Kárpátalján számbeli többségben voltak, nem integrálódtak nyelvileg sem, pedig a magyar asszimilációs törekvések itt is jelentkeztek szintén elsősorban az iskolarendszer terén. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a ruszinok a XX. század közepére nemzetté váltak.

A szerző nem tér ki arra, hogy a kárpátaljai ruszinok a monarchián belül nagyobb mozgási szabadsággal rendelkeztek, mint a csángók a Román Királyságban, és ezt ki is használták például a vándorkereskedelemben, szezonális munkák vállalásában. A velük szomszédos, galíciai ruszinokat, különösen a huculokat a századfordulón „fedezték fel”, igen népszerű lett a hucul népművészet. A helyben lakó ruszin értelmi-

ség befolyásoló szerepe nem volt meghatározó az átmenet során, de több külső tényező alakította gondolkodásukat, mint a csángókét. A kárpáti ruszinokhoz eljutottak és hatottak rájuk azok a viselkedésminták, amelyeket a nemzetállam visszaállítására (lengyelek), illetve nemzetállami aspirációkra (ukránok, szlovákok) törekvő népek követtek. A csángók a nemzetállam megerősítésére nemcsak társadalmi, kulturális befolyással, hanem kemény hatalmi eszközökkel élő román, pravoszláv népesség között éltek. A szerző nem vállalta az egyéni identitás megtartásának akárcsak felvillantását sem – meggyőző elemzése ellenére, ez hiányérzetet kelthet az olvasóban.

Szabó Piroska

RESUME

Péter Tibor NAGY

Denominational Data in National Censuses and Sociology

In the period between 1869 and 1949, denominational data of national censuses covered almost the entire population, because the figures reflected formal registration with churches, thus neglecting tendencies of secularization. The greatest change in the period between 1930 and 1949 was that 75 percent of the Jewish population were killed by the Hungarian and German Nazis. The role of the enlightened and educated Lutheran population decreased to 85 per cent of its previous level and a significant decline in the Greek Orthodox population can also be observed in the period. The latter is to be attributed to the fact that belonging to the Greek Orthodox community was a sign of being a „non-ethnic Magyar” of Serbian or Romanian ancestry. The study collects denominational data of State Church Office in the period of the communist regime. Since 1972, several public opinion surveys have helped to understand the main tendencies, such as the growing number of the persons who declared their status of not belonging to any given denomination, and - within the 75 per cent, who have some denominational status - the decline of Lutheran, Jewish, Greek Orthodox minorities, and the fast growth of the category of „other”, practically covering new religious movements, and the Greek Catholic minority, which is overrepresented in the rural population. The denominational data of the censuses of 2001 and 2011 are very contradictory because a growing percentage of population has refused to answer the question on their belonging to a religious denomination/being out of denomination status.

Ágnes TÓTH – János VÉKÁS

Minorities in Hungary 2001–2011. Ethno-demographic Processes in the Light of Censuses

Compared with data produced by the 2001 census, Hungary's 2011 census showed an increase of almost 150 percent (146%) in the number of respondents declaring an affiliation with one (or more) of the 13 minorities mentioned in the Minorities Law in their responses to at least one of the census questions concerning national and ethnic identity. Overall, the increase was greatest with respect to the question on ethnic identity (177%), while a more moderate increase was recorded for a minority language spoken in the family or among friends (138%), but there was even a slight increase in the number of respondents indicating a minority language as their mother tongue (109%). In our analysis, we examine how the demographics of national and ethnic minorities in Hungary have changed over the past decade (the absolute and relative figures, age composition, economic activity, and education). These four indicators are then examined at three territorial levels: national, county and local.